

ION ZAMFIRESCU: ULTIMUL MAIORESCIAN DIN GÂNDIREA ROMÂNEASCĂ A SECOLULUI AL XX-LEA

CONSTANTIN ASLAM

În ultima zi a anului 2001, la vârsta de 94 de ani, Ion Zamfirescu pleca, discret, dintre cei vii. Se stingea, astfel, ultimul reprezentant al gândirii maioresciene din cultura filosofică a secolului trecut, o personalitate ce s-a afirmat, în buna tradiție a acestei școlii care a construit o paradigmă a asimilării și interpretării universalității culturii, în mai multe domenii deodată: psihologie, sociologie și etică, filosofia culturii și valorilor, istoria filosofiei, istoria culturii și teatrului.

La plecarea sa în cealaltă lume, Ion Zamfirescu a lăsat culturii noastre o operă de gândire cu deschidere enciclopedică și un model de umanitate ce întregeste galeria personalităților fondatoare de cultură românească în secolul al XX-lea. În același timp, Ion Zamfirescu a făcut parte din lumea acelor puțini intelectuali care au asigurat continuitatea muncii de creație reflexivă în lumea românească a marii fracturi istorice comuniste și, totodată, personalitatea sa se constituie și într-un exemplu viu de felul în care filosofia românească poate rodi, din humusul propriei tradiții, noi configurări și viziuni conceptuale. Căci Ion Zamfirescu și-a găsit, plecând de la conceptul de spiritualitate al lui Constantin Rădulescu-Motru, propria sa cale de înaintare în filosofia culturii, care s-a împlinit într-o viziune amelioristă asupra condiției umane și, în particular, asupra omului românesc.

Puțini sunt filosofii români care ar putea ilustra mai bine deplinul acord între om și operă ca Ion Zamfirescu. Stilul său de viață a fost, lucru rar întâlnit, stilul operei sale. Personalitatea sa impunea prin clasicitate, simplitate și măreție, iar lucrările sale poartă pecetea acestor însemne.

Ca mai toți maiorescienii, Ion Zamfirescu a practicat o specialitate dincolo de orice specialitate: cărturăria. Valorile clasice sunt cele care i-au condus atât viața, cât și opera. Măsura, claritatea și armonia, dublate de sobrietate și echilibru, de seninătate și calm, de aspirație către perfecțiune sunt deopotrivă caracteristici ale vieții și operei sale.

Pe scurt, pentru a-l înțelege pe Ion Zamfirescu trebuie să-i vedem într-un întreg destinal atât viața, cât și opera¹.

¹ Târziu, către sfârșitul vieții, fiind printre pușinii supraviețuitori ai lumii interbelice, Ion Zamfirescu a fost continuu solicitat de cercetătorii ori gazetarii interesați de această perioadă să rememoreze faptele și întâmplările pe care le-a trăit, să descrie personalitățile pe care le-a cunoscut ori să facă referiri la propria sa persoană. Faptul acesta l-a determinat pe Ion Zamfirescu, printre altele, să-și privească retrospectiv viața în pagini memorialistice ilustrând valorile spiritului clasic pe care le-a încorporat personalitatea sa. „Dețin, cred, un mănunchi de calități... Mă știu în lumina acestor calități, drept un om posibil. Mi-am construit o disciplină conștiincioasă a muncii... Nu-mi pierd capul de fericire, când reușesc în ceea ce

Ion Zamfirescu a fost, iarăși, ca toții maioreșcienii, un om de catedră, pentru care profesoratul nu este o meserie, ci un mod de a fi în lume, o chemare lăuntrică, o vocație și un destin. Cei care l-au cunoscut nu-l numeau Ion Zamfirescu, ci... *Profesorul*. De altminteri, s-a perceput pe sine toată viața ca profesor², chiar și atunci când a fost eliminat de autoritățile comuniste din învățământ ori când a părăsit, la împlinirea vârstei de pensionare, învățământul. Ca profesor, Ion Zamfirescu a dorit continuu să se învețe pe sine, să-și desăvârșească potențialitățile și, în egală măsură, plecând de la sine, să-i învețe și pe alții. Instrumentul reconstrucției de sine și, prin exemplul său, al celorlalți, a fost filosofia. În mâinile sale, filosofia a dobândit forța genuină de altădată, cea cuprinsă în mirificul cuvânt grecesc ce aduna, în același nucleu de înțeles, atât cultura, cât și educația: *paideia*. În alte cuvinte, filosofia, dincolo de specialități și specializări instituționale (academice și universitare), a redevenit, prin Ion Zamfirescu, instrument de reconstrucție lăuntrică și operă de educație publică. Toate datele sale interioare l-au stimulat, încă din perioada formării intelectuale, către această menire de cultivare a filosofiei ca paideia. Desigur că modelul filosofiei sale nu e nou. Îl întâlnim pretutindeni în cultura veche greacă și în cea romană, cu precădere la stoici. Numai că problematica, maniera, stilul de cugetare poartă pecetea inconfundabilă a lui Ion Zamfirescu. Această atitudine stoică, sinteză a vieții și operei, pare a-l particulariza, printre altele, pe Ion Zamfirescu în cultura noastră filosofică.

Ce valoare are astăzi, în lumea practicării hiperspecializate a filosofiei, gândirea lui Ion Zamfirescu orientată enciclopedic și paideic? Dar, mai întâi, Ion Zamfirescu a fost filosof, în condițiile în care majoritatea intelectualilor români îl percep astăzi ca pe un istoric și teoretician al teatrului? Prezentul studiu

întreprind; și nici nu alunec în deznădejde, dacă se întâmplă contrariul. Vreau, indiferent în ce împrejurare m-aș afla, să îndeplinesc o utilitate... Mi-am impus, și continui să-mi impun, ca în activitatea mea intelectuală, să procedez cu metodă și măsură. Cu alte cuvinte, să fiu precaut față de sofisticările, de prețiozitățile, de avangardismele vremii; să ajut ca dreptul la cunoaștere să nu fie rechiziționat de către privilegiați și abili, ci să devină un drept și o posibilitate pentru toți... Nu mi-am atribuit vocația de creator. Am ales, atunci, să fiu purtător de cuvânt și mesager. Mai precis să vorbesc cu bună-cuviință despre creație și creatori; să pledez pentru valorile inteligenței și ale sensibilității umane; să ajut oamenilor de a se cunoaște pe ei înșiși. Am pus în această străduință, credință și dragoste.” A se vedea *Întrebări și răspunsuri*, în vol. Ion Zamfirescu, *Pagini memorialistice*, Craiova, Editura AIUS, 1995, p. 228.

² *Ibidem*, p. 229: „Mă socotesc om de catedră. Mă simt recunoscător tuturor acelor împrejurări care m-au îndrumat și care mi-au ajutat să stăruiesc pe această cale în viață. Este o convingere, aceasta, pe care mi-am construit-o cu timpul, și prin ceea ce am parcurs ca inițiere teoretică, dar mai cu seamă prin ceea ce mi-a pus în față contactul viu cu realitatea lucrurilor... De-a lungul a șase decenii de activitate didactică, am avut sub ochi mii de tineri... Nu-mi amintesc ca în tot acest răstimp vreunul dintre aceștia să-mi fi procurat dezamăgiri sau stări de amărăciune... O spun, cu adâncă mulțumire: este o fericire să-ți împlinească destinul, să simți că te poți face util și ascultat, într-o societate în care poți avea, din partea forțelor și speranțelor ei tinere, înțelegere și ajutor sufletesc”.

formulează un răspuns la aceste întrebări, într-o încercare de reconstituire și restituire a imaginii lui Ion Zamfirescu ca filosof.

1. BIOGRAFIE. ITINERAR INTELECTUAL ȘI FORMATIV. PERIOADE DE CREAȚIE

De aceeași vârstă cu Dan Botta și Mircea Eliade, mai tânăr cu trei ani față de Mircea Vulcănescu, dar mai vârstnic cu doi ani decât Constantin Noica și cu patru ani față de Emil Cioran, Ion Zamfirescu, s-a format într-un mediu intelectual privilegiat din întreaga istorie școlară românească³. Este perioada în care majoritatea profesorilor de liceu din marile orașe ale țării erau doctori în specialitățile lor, autori de cărți și creatori, prin cercetări personale sprijinite de statul român proaspăt reîntregit, de canon cultural românesc⁴. Chiar Ion Zamfirescu însuși va ilustra, cum vom remarca, fenomenul. Totodată, perioada formativă a întregii generații căreia i-a aparținut și Ion Zamfirescu este modelată în cultul valorilor naționale – de altminteri, valoarea dominantă a noii Europe rezultată după sfârșitul Primului Război Mondial în care a învins, într-o nouă așezare statal-teritorială, principiul naționalităților –, cult ce a produs paradigma alianței între cultură, națiune și stat. „Împlinirea visului milenar, România Mare, continua să fie prezentă în cugetele românești. Faptul se reflecta multiplu în conștiința noastră: atât ca satisfacție generală pe rațiunii istorice, cât și ca datorie imediată pe planurile sufletești ale fiecăruia dintre noi. Trebuia să justificăm și să consolidăm, și prin creație spirituală, ceea ce dobândisem sub raport militar, diplomatic și politic. Era un comandament, acesta, pe care epoca despre care vorbim s-a străduit a-l onora”⁵.

³ Datorez mulțumiri profesorului Marin Diaconu care mi-a mijlocit întâlnirea cu Ion Zamfirescu în perioada 1999–2001. Totodată, subliniez că prezentul capitol de biografie intelectuală nu putea fi redactat fără ajutorul nemijlocit al domniei sale, care mi-a pus la dispoziție fișele bibliografice în baza cărora a redactat volumul ce urmează, în viitorul apropiat, să vadă lumina tiparului: *Ion Zamfirescu – Biobibliografie*.

⁴ Cf. Ion Zamfirescu, *Pagini memorialistice*, *Lucr. cit.* „Mă îndoiesc ca a existat vreun cercetător de vocație, cu pregătire și cu voință în consecință, care să nu fi găsit în instituțiile de cultură ale societății românești de atunci înțelegere, încurajare, porți deschise, posibilități de împlinire. Nimănui – sau aproape nimănui – nu-i trecea prin minte să-și mute cortul pe alt meridian al lumii. Atmosfera de aici avea în calitatea ei psihologică puterea de a capta, a stimula, de a pune în mișcare, deopotrivă, și aspirația superioară, și dreptul nostru elementar la puțină fericire”; p. 232.

⁵ *Ibidem*.

Succint, reperele biografice ale lui Ion Zamfirescu cuprind următoarele date⁶. S-a născut la Craiova în 7 august 1907. A absolvit școala primară și apoi Liceul „Frații Buzești”, promoția 1926. Între 1926 și 1929, Ion Zamfirescu a urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie din București. În verile anilor 1928, 1929, 1931, a participat la campaniile monografice inițiate de către Dimitrie Gusti, la Fundul Moldovei, Drăguș și Cornova. După absolvirea facultății, la recomandarea lui Tudor Vianu, a fost bursier al Grupării Universitare pentru Societatea Națiunilor de la Geneva. Este, succesiv, profesor la Liceul „Gheorghe Lazăr” din București, apoi la „Mihai Viteazul” și „Sfântul Sava”. A predat în toți acești ani, uneori concomitent, limba română, filosofia și dreptul. În anii școlari 1938–1939 și 1939–1940 este profesor pentru disciplinele filosofice în clasa specială creată pentru viitorul rege Mihai I. În 1943, câștigă prin concurs (contracandidat fiindu-i Constantin Noica), conferința de Filosofie a culturii și Filosofie a istoriei la Universitatea din București. La 1 decembrie 1948, ca urmare a cunoscutei reforme a învățământului inițiate de comuniști, este îndepărtat de la catedră și rămâne șomer. Cu greu este încadrat ca suplinitor la o școală de la marginea Bucureștiului. După mai mulți ani de lipsuri și umilințe este numit profesor de limba și literatura română la liceul „Zoia Kosmodemianskaia” (Școala Centrală). Din 1960, prin concurs, obține o catedră la Institutul Pedagogic din București și ține, totodată, cursuri de literatură universală la Institutul Pedagogic din Craiova. Parcurge toate treptele universitare atingând gradul de profesor universitar, doctor docent. Se pensionează de la Universitatea din București, instituție în care a predat ani de-a rândul istorie universală și comparată.

În ciuda mării fracturi istorice care i-a marcat destinul și a tăcerii publicistice de după 1948 – primul articol de revistă a apărut în „Ramuri”, în mai 1965, cu titlul *Tudor Vianu – Ion Zamfirescu* a fost un autor prolific. Utilizând sistematica propusă de către profesorul Marin Diaconu, lucrările lui Ion Zamfirescu pot fi tipologizate, cronologic și oarecum tematic, în trei perioade distincte. Prima perioadă, de tinerețe, subîntinde anii 1929–1948. În ordine didactică este profesor de liceu și, apoi, conferențiar universitar. Totodată, este invitat să țină cursuri de istorie și civilizație românească la Institutul Regal de Științe Administrative cât și la Universitatea Muncitorească. Este perioada în care Ion Zamfirescu se afirmă ca filosof în conștiința intelectuală românească –

⁶ A se vedea, Marin Diaconu, *In Memoriam Ion Zamfirescu*, în „Revista de filosofie”, tomul LII, 5–6, septembrie–decembrie, 2005, p. 993–1005. Aici sunt prezentate pe larg datele biografice, lista principalelor lucrări publicate de Ion Zamfirescu, studiile și articolele apărute între 1932 și 1999, precum și comunicarea *Conceptul european de universalitate*, rostită de către acesta la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga”, în ziua de 11 mai 1946. Datele biografice, traseul formativ și etapele creației lui Ion Zamfirescu pot fi găsite, de asemenea, în Marin Diaconu, *O personalitate raționalistă și umanistă*, în „Mozaicul” (Revistă de cultură fondată la Craiova, în 1838, de Constantin Lecca), Serie Nouă, Anul V, Nr. 1–2 (39.40), 2002, p. 3–4.

tipărește trei cărți de filosofie sistematică, două manuale de liceu și ține cursul de filosofie a culturii la Facultatea de Litere și Filosofie din București (curs aflat în manuscris, în arhiva familiei). Își susține doctoratul în filosofie cu Dimitrie Gusti. Publică studii, articole și ține conferințe (la Ateneu și Radio) pe teme filosofice. În ordinea publicațiilor, explicit filosofice, această perioadă e cea mai semnificativă din viața sa. Ion Zamfirescu dovedește înclinații, dar și aptitudini enciclopedice în disciplinele spiritului. Solicitățile de colaborare vin și din partea comunității filosofilor. Colaborează la volumele de *Istorie a filosofie moderne* (Omagiu profesorului Ion Petrovici), în volumul I (1937) semnează studiul *Iluminismul francez*, iar în volumul al IV-lea (1939) redactează capitolul *Neospiritualismul determinist: Alfred Fouillée și Jean-Marie Guyau*. „În anii '30–40, profesorul Ion Zamfirescu a fost unul dintre cei mai harnici publiciști într-ale filosofiei și învățământului, ale culturii în genere, cu vreo cinci sute de studii, articole, eseuri, cronici, recenzii în presă și cu încă vreo sută de conferințe radiofonice”⁷. Lucrări principale: *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr”, din București. Cu prilejul împlinirii a 75 de ani de existență ai liceului (1860–1935)*, 1935; *Elemente de etică. Pentru clasa a VIII secundară*, redactat împreună cu Dimitrie Gusti, 1936; *Spiritualități românești* (teza de doctorat), 1941; *Orizonturi filosofice. Idei, oameni, probleme de cultură*, 1942; *Destinul personalității. Contribuții la cunoașterea omului și a culturii contemporane*, 1942; *Breviar de psihologie*, 1947. Prin grija profesorului Marin Diaconu, sunt reeditate cele trei volume de filosofie: *Spiritualități românești*, București, Editura Vivaldi, 2001, *Orizonturi filosofice* și *Destinul personalității*. Ultimele două lucrări au fost reeditate purtând titlul, Ion Zamfirescu *Scrieri filosofice I* și *Scrieri filosofice II*, ambele apărute la Editura Alma din Craiova, în 2007. În acest an, 2007, tot prin grija lui Marin Diaconu, au fost adunate în volumul *Altitudini și atitudini filosofice*, și o serie de articole apărute din presa vremii, precum și studiile citate mai sus din *Istoria filosofiei moderne*.

În această perioadă se definitivează profilul creativ al lui Ion Zamfirescu în cuprinderea căruia preocupările enciclopedice – sociologie, filosofie, psihologie, logică, literatură română și universală – sunt permanent dublate de dominantă minții sale: înclinația sa către sinteză intelectuală și unitate spirituală. Tot acum se cristalizează definitiv viziunea sa asupra omului și culturii universale și românești, țesută în jurul conceptelor de raționalitate și tradiție, personalitate creatoare și sentimentul datoriei.

A doua perioadă în creația lui Ion Zamfirescu (1949–1980), perioada de maturitate, începe odată cu marea fractură istorică generată de instaurarea comunismului sovietic în România și se încheie în jurul anilor '80. Din fericire, datorită simțului istoric înnăscut și al echilibrului personalității sale, Ion

⁷ Marin Diaconu *O personalitate raționalistă și umanistă*, p. 3.

Zamfirescu supraviețuiește catastrofei prin care a trecut, în primele două decenii de după Război, cultura și elita intelectuală românească⁸.

Cum se știe, marile epurări din învățământul superior, din Academie și din celelalte instituții de cultură au însemnat o pierdere aproape letală pentru corpul cultural și spiritual românesc. „Programatic, sub raport cultural, înstăpânirea comunistă se anunța catastrofic. În biblioteci: mulțimi de cărți puse la index, scoase din cataloage, sigilate sub regim de «autorizări» speciale pe motiv că ar include sau ar sugera critici la adresa Uniunii Sovietice și a tezelor marxist-leniniste. În istorie: răstălmăcirile fanatice pe măsura gândirii de energumen a lui Mihai Roller. În literatură: demolări masive, sub sigla ideologică a realismului socialist. În învățământ: înlocuirea tradițiilor noastre datând de la Spiru Haret încoace cu poncife ale ideologiei sovietice. În multe alte activități, interesând psihologii și comportamente omenești: simplificări brutale, sloganuri, schematism materialist-ateiste, nu arareori însoțite combinatoriu cu avertizări și chiar interziceri în regulă”⁹.

Ca mai toți intelectualii care au scăpat de pușcărie politică și nu s-au situat în rândul colaboraționiștilor și apologeților regimului comunist, Ion Zamfirescu face cu greu față greutăților vieții. Timp de mai bine de zece ani se retrage în starea de „diaspora” (cuvântul îi aparține) sufletească. „Mă simțeam moralmente în rând cu cei mulți, împărțind cu ei vitregiile ori încercările soartei, nu în tabere satelitice și mercenare, înotând cu importanță ori infatuare în belșuguri și privilegii”¹⁰. Acum Ion Zamfirescu probează concepția sa cu privire la forța poporului român, și a intelectualității atașate de acesta, de a supraviețui istoric. Înțelepciunea ancestrală, centrată nu de puține ori pe supraviețuire colectivă, va face posibilă, gândea atunci Ion Zamfirescu, și de această dată, continuitatea tradiției, capacitatea de a rămâne noi înșine.

Recluziunea aceasta în lumea interioară nu a însemnat abandon intelectual. Ion Zamfirescu a fost condus în viața sa, ca atâția alți cărturari români de primă mărime, de sentimentul datoriei față de poporul căruia i-a aparținut și, în ciuda

⁸ Interogându-se în anii din urmă cum a reușit să supraviețuiască șocului eliminării totale din viața intelectuală și culturală a țării, Ion Zamfirescu scria: „Mi-au ajutat, în acest sens, mai mulți factori. În primul rând, natura mea optimistă, încrezătoare în imanențe, în logica lucrurilor, în armonii virtuale; apoi o anumită siguranță interioară pe care mi-o comunica, cu discreție, dar și cu tot atâta adâncime, simpatia multora dintre semenii mei; în egală măsură, și deprinderile mele sufletești ca om de școală, cu nota acestora de echilibru, cu omenescul lor intrinsec, cu punctul lor de sprijin în valorile curente ale vieții. Omul este dator să-și construiască atâta forță interioară, încât circumstanțele pe care i le-ar pune în față viața să nu-l zdruncine în integritatea sa morală. Este posibil ca acest percept teoretic să-mi fi fost insuflat de lectura și de meditațiile mele kantiene. Tot pe atâta, însă, vedem în el și un produs al propriei mele înțelepciuni, acea dobândită ca dascăl prin contactul meu viu, neîntrerupt, cu materialuri, esențe și înțelesuri umane”; Cf. Ion Zamfirescu, *Pagini memorialistice*, Vol. cit., p. 244.

⁹ *Ibidem*, p. 260.

¹⁰ *Ibidem*, p. 247.

nedreptăților pe care le-a îndurat cu stoicism, a continuat să lucreze în acord cu propriile sale convingeri filosofice. Fiind un adânc cunoscător al istoriei lumii europene și, deopotrivă, având o foarte bună reprezentare geopolitică a lumii postbelice – nu a împărtășit iluzia „vin americanii!” –, Ion Zamfirescu a fost conștient că singura cale de rezistență împotriva deznaționalizării și a conservării personalității noastre ca popor este păstrarea legăturii de creație cu tradiția internă și europeană a culturii românești. Când nu puțini intelectuali români se îmbulzeau pentru a deveni agenții electorali ai noii puteri comuniste și abjurau zgomotos „rătăcirile” tinereții prin articole de fidelitate în presa comunistă, Ion Zamfirescu, în fond un om al stângii democratice, a preferat tăcerea și marginalitatea publică vreme de mai mult de un deceniu. Pentru el a devenit limpede că în noul context politic științele umaniste, pe care le-a cultivat și le-a iubit, nu se vor putea rupe niciodată de ideologie și, totodată, că acestea nu vor mai putea fi predate liber, în acord cu logica lor internă, în învățământ. Or, textura morală a lui Ion Zamfirescu, care a făcut din libertatea de exprimare hrană zilnică și din cultul valorilor clasice rațiunea sa de a fi, nu putea accepta ideea compromisului cu sine. Trebuia să se îndrepte către altceva, către un domeniu în care propaganda de partid nu avea un interes atât de manifest ca în domeniul socio-umanului. Intuind slăbiciunile regimului¹¹, Ion Zamfirescu și-a găsit o nișă de supraviețuire intelectuală, și aceasta a fost istoria culturii și literaturii universale, în mod particular istoria universală a teatrului, domenii pe care le-a cultivat ca un veritabil profesionist dar, la nivel de viziune culturală integratoare și interpretativă, și ca filosof al culturii. Așa se explică de ce în titlurile lucrărilor sale de maturitate nu vom găsi cuvântul „filosofie”, ci pe acela de „teatru” sau „literatură”. *Istoria universală a teatrului*: Vol. I, *Antichitatea*, (1958), Vol. II, *Evul mediu și Renașterea I* (1966), Vol. III, *Renașterea II, Reforma, Barocul, Clasicismul* (1968). Urmează apoi, *Panorama dramaturgiei universale* (1973), *Probleme de viață, teorie și istorie teatrală* (1974), *Drama istorică universală și națională* (1976), *Teatru și umanitare* (1979), *Teatrul european în secolul luminilor* (1981), *Teatrul romantic european* (1984), *O antologie a dramei istorice românești. Perioada contemporană* (1986). Începând cu anii 2001 și până în 2004, sub îngrijirea unor devotați discipoli, Rodica Firescu și Alexandru Firescu, *Istoria teatrului universal* este reeditată în patru volume.

¹¹ *Ibidem*, p. 259: „Regimul comunist, deși atât de voluntar și atât de stăpân pe sine, este totuși pândit și de inerente slăbiciuni. Închistat într-un dogmatism de sistem, pe nesimțite, acest regim devine opac față de fapte, de situații și de înțelesuri sensibile. Stăpânit de prezumții, de orgolii, de prestigii exterioare, raza lui de percepție se îngustează; anume valori și esențe ale interiorității, mai cu seamă acestea, îi rămân în ceață, dacă nu și străine de-a binelea. Deprinzându-se mereu să mintă, pe planuri locale ca și universale, puterea comunistă începe să se mintă și pe ea însăși, și să se lase mințită. În situația de apăsare în care ne aflăm, trebuind deci ca în noi și prin noi să găsim rezerve morale și căi de salvare, aceste vulnerabilități ale regimului comunist ne-au venit în ajutor”.

Fără să fie în grațiile puterii și fără s-o justifice ideologic – în paranteză fie spus, personalitatea sa ar putea furniza modelul intelectual și uman de supraviețuire prin cultură, despre care s-a făcut atâta caz după anii '90 –, Ion Zamfirescu devine, din deceniul al optulea al secolului trecut, o personalitate recunoscută de întreaga conștiință culturală românească. A reparcurs gradele didactice universitare cu demnitate și fără compromisuri¹². Redevine profesor universitar, i se acordă titlul de docent, este îndrumător de doctorate și formator de elită intelectuală. Numele lui Ion Zamfirescu poate fi acum deseori întâlnit în revistele de specialitate și de cultură, este invitat să conferențieze pe teme de cultură, devine un comentator al vieții teatrale și-și începe activitatea de memorialist prin portrete și evocări.

În etapa deplinei maturități (1980–2001), Ion Zamfirescu este preocupat mai ales de memorialistică. Astfel, în *Oameni pe care i-am cunoscut* (1987, ed. a II-a, 1989), *Întâlniri cu oameni, întâlniri cu viața* (1990), *Pagini memorialistice* (1995), Ion Zamfirescu rememorează pentru generațiile tinere cea mai importantă epocă de cultură din istoria poporului român ilustrată de profesorii, colegii și prietenii săi. Aici vom găsi și pagini dintr-o savuroasă istorie a culturii umaniste românești prin portrete și evocări. În ultimii ani ai vieții, Ion Zamfirescu arată că este și un poet plin de sensibilitate prin volumul de poezie *Carte pentru nepoți*. Au rămas în manuscris: un breviar de logică, lecții de filosofie a culturii, numeroase conferințe, comunicări sau referate pentru doctorat. În presa anilor 30–40 și 60–80, precum și în Arhiva Radiodifuziunii Române, se află risipite câteva sute de articole, eseuri, cronici, recenzii, însemnării etc¹³.

2. CONCEPTUL FILOSOFIEI

În ciuda faptului că majoritatea covârșitoare a gânditorilor români au delimitat cu scrupulozitate, uneori în veritabile construcții metafizice explicite, obiectul filosofiei și metodele ei proprii de investigație de celelalte domenii ale exercițiului intelectual, Ion Zamfirescu folosește termenul „filosofie” în contexte variate, fără să-l fundeze metafizic. Mai mult chiar, gânditorul atribuie filosofiei înțelesuri greu de unificat cu mijloacele logice ale definițiilor (nominale, operaționale ori constructive), ce precizează și fixează înțelesul logic al noțiunilor cu care operăm. Ion Zamfirescu are o preferință pentru definiții

¹² *Ibidem*, p. 230: „În statul meu ca profesor, tot ce mi s-a recunoscut – titluri, numiri, distincții – a fost pe bază de legi în vigoare, în temeiul examenelor și al concursurilor la care m-am prezentat, precum și a ținutei mele cetățenești. Nu a trebuit să fac anticameră; să mă înscriu într-un partid politic; să-mi găsesc un patron sau un protector; și, în genere, să recurg la împrumuturi din arsenale și metodologii carieriste. Faptul mi-a procurat liniște, încredere, echilibru; cred că și o anumită robustețe intimă, ceea ce mi-a ajutat să nu mă despart vreodată de mine însumi”.

¹³ Cf. Marin Diaconu, *O personalitate raționalistă și umanistă*, în *loc. cit.*, p. 3.

enumerative și, mai ales, contextuale. „Filosofia nu este o disciplină haotică, una care să se înscrie dincolo de raza faptelor necesare vieții... Filosofia este o metodă de gândire, o necesitate sintetică pe care o reclamă sistemul analitic al științelor, este disciplina proprie care conduce spiritul spre înțelegerea proceselor sufletești prin care ne realizăm viața conștientă, este puntea organică de contopire a postulatului religios cu cel științific; În fine, filosofia este atitudinea în care se încadrează, în forma comprehensivă a unui imagini unitare, participarea noastră la marea realitate a culturii”¹⁴. O altă definiție enumerativă, indică o serie de înțelesuri relativ diferite de cele atribuite în contextul anterior citat: „Filosofia nu este o specialitate cu obiect limitat și cu metode riguros fixate; a învăța filosofie, de asemeni, nu înseamnă o îndoctrinare mecanică în cuprinsul unei discipline, ci căpătarea unei perspective înlănțuitoare a fenomenelor, sistematizarea activă a cunoștințelor printr-o metodă de gândire cuprinzătoare și îndemnul moral către o apreciere integrală a faptelor de viață. Filosofia nu este un obiect, ci o atitudine, prin care ne integrăm viața conștientă, în mijlocul tuturor datelor – naturale, sociale, sufletești – care intră în raza puterilor noastre de cunoaștere”¹⁵.

Pe fondul unei interogații privitoare la posibilitatea de a scrie o istorie a gândirii românești, Ion Zamfirescu face și referiri la înțelesul conceptului „gândire filosofică”. „Până astăzi, istoria gândirii românești n-a fost scrisă. Ar fi însă nedrept să dăm aceasta pe seama faptului că nu s-a găsit încă omul și cărturarul care să-și ia răspunderea ei. Adevărul e altul! Până acum, o asemenea istorie nici nu putea fi scrisă. Ne-ar fi lipsit pentru aceasta multe dintre datele și înțelegerile necesare. În complexe vieții spirituale, gândirea filosofică constituie o realizare sintetică și finală. Până a ne ridica la caracterizarea ei, trebuie să facem, mai întâi, ucenicie intelectuală și să strângem, înainte de toate, materialul documentar de care avem nevoie. Astfel, trebuie să lămurim problema evoluției noastre politice, să fixăm pe aceea a limbii, să pătrundem în conținutul scrierilor noastre vechi, să cunoaștem toate ramurile creației noastre autohtone, să înțelegem chipul în care s-au născut și s-au dezvoltat clasele noastre sociale, să interpretăm caracterele vieții noastre etnice și, în general, să stabilim coordonatele mari pe care s-a întemeiat așezarea noastră istorică... Astăzi, mai mult ca oricând, avem nevoie de o doctrină a vieții românești și, mai

¹⁴ Ion Zamfirescu, *Referat ținut la Primul Congres al Profesorilor de Filosofie*, organizat la București în zile de 2-4 februarie, 1934, în vol. *Scrieri filosofice I, Orizonturi filosofice. Idei, oameni, Probleme de cultură*, ed. îngrijită de Marin Diaconu, Craiova, Editura Alma, 2007, p. 104.

¹⁵ Ion Zamfirescu, *Note pe marginea Primului Congres Român de Filosofie*, articol tipărit în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an XII, nr. 1–2, (ianuarie–iunie), 1943, în vol. *Scrieri filosofice I*, ed. cit., p. 108.

ales, avem nevoie de cugetul pe care ar trebui să ni-l formeze și să ni-l întrețină o asemenea preocupare”¹⁶.

O altă referire la obiectul și menirea filosofiei o găsim într-o conferință ce omagia apariția cunoscutei *Istorie a filosofiei moderne*, „Omagiu Profesorului Ion Petrovici”: „Filosofia, prin natura ei, este o disciplină sintetică. Menirea ei este, propriu-zis, nu să înceapă elaborarea cărturărească ci s-o încununeze, s-o încadreze în limitele esențiale, să lumineze perspectivele ei mari sau, în orice caz, să măsoare la un moment dat, înainte de a porni spre o nouă etapă de lucru, întinderea și valoarea realizărilor ei de până atunci. Istoria filosofiei, cu atât mai mult, este o disciplină care, pe lângă faptul că trebuie să cuprindă toate acestea, e datoare să aibă vederi clare asupra întregului lor lanț evolutiv, trebuie să facă legături critice între toate domeniile de manifestare ale minții omenești și este ținută să aibă o conștiință limpede a tot ce se petrece pe planul inefabil al marilor năzuințe spirituale”¹⁷.

În sfârșit, „Rolul filosofiei nu este de a pune înțelepciunea în formule, ci de a da îndemnuri pentru căutarea ei”¹⁸.

Prin urmare, atunci când vorbește despre filosofie, Ion Zamfirescu are în vedere înțelesuri sincretice, aparent reciproc contradictorii – filosofia este, în același timp, văzută ca o parte a culturii, în calitatea ei de domeniu specializat, fie este identificată cu totalitatea manifestărilor culturii –, ceea ce poate crea stări de nedumerire, dacă nu chiar de perplexitate teoretică. Cum se face că un gânditor ce cultivă valorile rațiunii discursive, claritatea și distincția, precizia și corectitudinea, folosește un concept ambiguu al filosofiei?

Înainte de toate, trebuie spus că această ambiguitate este, pentru Ion Zamfirescu, una sistematică și, paradoxal, chiar o metodă de construcție conceptuală. Apoi, că această ambiguitate sistematică în privința poziționării filosofice a minții particularizează, totodată, și gândirea lui Ion Zamfirescu în cultura noastră reflexivă.

Pentru a înțelege mai bine acest paradox, o scurtă incursiune în lumea filosofică europeană contemporană lui Ion Zamfirescu este lămuritoare.

De la bun început, trebuie remarcat faptul că filosofia europeană contemporană anilor formării lui Ion Zamfirescu a fost dominată de conflictul teoretic între paradigma modernă de gândire, ce-și prelungea valorile reflexivității în principal prin școlile postkantene și posthegeliene, și încercările de schimbare radicală a valorilor tradiției filosofice, realizate printr-o serie de lucrări ce au produs așa-zisele „cotituri” în filosofia europeană.

¹⁶ Ion Zamfirescu, *Se poate scrie o istorie a gândirii românești*, Conferință rostită la Radio, 22 octombrie, 1938, în vol. *Scrieri filosofice I*, ed. cit., p. 93–94.

¹⁷ Ion Zamfirescu, *O importantă operă filosofică românească*, Conferință rostită la Radio, 1 septembrie 1941, în vol. *Scrieri filosofice I*, ed. cit., p. 96.

¹⁸ Ion Zamfirescu, *O sută cincizeci de ani de la nașterea lui Schopenhauer*, Conferință rostită la Radio, 14 martie, 1938, în vol. *Scrieri filosofice I*, ed. cit., p. 68.

Cele mai recente istorii ale filosofiei consemnează că în perioada dintre cele două războaie mondiale, filosofia trece printr-o proces de primenire interioară datorită unor lucrări fondatoare¹⁹ de noi tradiții de investigație inexistente ca atare în istoria domeniului. De pildă, Ekkehard Martens și Herbert Schnädelbach²⁰ susțin că lucrările fondatoare de filosofie contemporană sunt: *Tractatus logico-philosophicus* (1921), de Ludwig Wittgenstein, *Istorie și conștiință de clasă* (1923), de George Lukács, și *Ființă și timp* (1927), de Martin Heidegger. „Toate trei au acționat revoluționar, în moduri diferite, și au întemeiat tradiții teoretic noi. Prin raportare la Frege, Bertrand Russell, G.E. Moore și alții, *Tractatus*-ul înfăptuiește cotitura filosofiei de la conștiință la limbaj și devine, astfel, actul de instituire al filosofiei analitice... Cartea lui George Lukács, *Istorie și conștiință de clasă*, reprezintă fundamentul neomarxismului filosofic (Max Horkheimer, Th. W. Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse și alții)... Lucrarea *Ființă și timp* a lui Heidegger părea să pună în umbră fenomenologia husserliană și s-o așeze pe un nou fundament. Școala lui Heidegger a devenit... școala conducătoare în mediul academic, poziție păstrată până în anii '60”²¹.

Datorită acestui fapt, practica filosofică devine tot mai specializată, iar comunitatea filosofică, relativ unitară altădată, se fărâmițează în mici grupuri specializate, un fel de „confrerii” care împărtășesc în comun valorile și stilistica gândirii fondatoare, modul de a înțelege și practica filosofia.

Tot acum, în perioada interbelică, apar și primele semne ale constituirii celor două stiluri de filosofare, continental și analitic, situație ce va conduce, după cel de-al doilea război mondial, la o veritabilă ruptură în câmpul culturii reflexive mondiale. Așa se face că astăzi, pretutindeni în lume, în universități mai mari sau mai mici, unele discipline filosofice sunt gândite și predate plecând de la această dihotomie, stil de gândire continental *versus* stil de gândire anglo-saxon, analitic (există programe universitare, lucrări și manuale ori antologii de texte etc. care au în titlu cuvântul „continental” sau „analitic”), în ciuda faptului că ruptura este criticată în numele *unității* actului de filosofare (filosofia ca act de

¹⁹ „A fonda – act ireductibil la simpla apariție în timp – constă în a structura cu ajutorul anumitor forme, în a depăși fărâmițarea primară, pentru a ajunge la principiile unificatoare, acelea care conferă ființă și spirit caracterului cotidian și inform al vieții empirice. Orice fondare este salvatoare, căci ea actualizează categorii spirituale inedite. *A fonda* înseamnă totodată a inaugura, a începe și a transforma în dreaptă și justă naștere – cu adevărat legitimă – simplu debut temporal. Orice fondare presupune, deci, o trecere de la o stare de fapt la o stare de drept, aducerea la lumină a unui principiu sau a unui fundament, menite organizării unei culturi, a unei gândiri sau a unei civilizații”¹⁹. Cf. *Jacqueline Russ* (coord.) *Istoria filosofiei*, vol. I, *Gândirile fondatoare*, trad. de Alexandru Valentin, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 7–8.

²⁰ A se vedea, Ekkehard Martens & Herbert Schnädelbach (coordonatori), *Filosofie. Curs de bază*, trad. din limba germană coordonată de Mircea Flonta, București, Editura Științifică, 1999.

²¹ Ekkehard Martens & Herbert Schnädelbach, *Lucr. cit.*, p. 13.

poziționare critică a minții, aflată în căutarea propriilor sale temeuri, și ca formă a culturii este pretutindeni aceeași), al *complementarității* diverselor programe de reflecție (există școli filosofice care au sensibilități și preferințe pentru anumite teme filosofice și, prin urmare, trebuie să vorbim nu de rupturi ci de diversitate și complementaritate) ori în numele *originii comune*²² a celor două stiluri filosofice. Astfel, s-au constituit ceea ce astăzi istoricii domeniului numesc „tradiții de filosofare”, care sunt văzute ca universuri închise de sine stătătoare. Ele par a fi paradigme în sens kuhnian și, ca atare, sunt incomensurabile între ele, întrucât nu există un limbaj intraparadigmatic și, prin urmare, neutral. Investigația filosofică are loc întotdeauna, așadar, în perimetrul unei tradiții de gândire pe care o putem vedea ca pe un cadru general al reflecției având curioasa însușire de fi ceva de la sine înțeles²³.

Acest fapt, practicarea filosofiei în universuri conceptuale închise, a condus la o reevaluare a întregii istorii a filosofiei. De pildă, Mircea Flonta vorbește chiar despre faptul că există mai multe tradiții de filosofare incomensurabile între ele: 1) tradiția metafizicii clasice (de la Platon la Hegel); 1. a) proiectul transcendențial de reformă a metafizicii clasice (Kant, Husserl); 2) tradiția antimetafizică modernă: 2. a) Filosofia ca viziune personală despre lume (Dilthey, Blaga); 2. b) Filosofia ca analiză (Carnap, Quine); 2. c) Filosofia ca reflecție liberă (Nietzsche, Cioran). Aceste tradiții, în interiorul cărora se practică un anumit tip de filosofie și de criterii care stabilesc din interior ce este filosofie prin raportare la celelalte domenii ale culturii, sunt incomensurabile.

²² „Timp de mai multe decenii, în urma unei separări greșite, s-a creat o mare prăpastie între cele două tradiții ale filosofiei occidentale; cea analitică și cea care pe nedrept a fost numită «continentală»... Dar și originile acestei tradiții sunt cât se poate de «continentale». «Bunicul» a fost marele filosof și matematician Bernard Bozano, iar «tatăl» ei filosoful și logicianul german Gottlob Frege... Separarea geografică a celor două tradiții s-a produs din cauza regimului nazist, cu persecuțiile asupra evreilor, cărora cultura europeană le datorează totuși atât de mult. Așa se face că aproape toți care își desfășurau atunci activitatea în tradiția analitică, în Austria, Polonia ori Germania, s-au refugiat în SUA sau Marea Britanie”. Cf. Michael Dummett, *Origins of analytical philosophy*, London, Gerald Duckworth & Co. Ltd., 1993. A se vedea traducerea românească realizată de Ioan Biriș, *Originile filosofiei analitice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004, p. 5.

²³ Astfel, Herbert Schnädelbach deosebește în istoria filosofiei europene trei tradiții de gândire, trei paradigme în sens kuhnian, care posedă cadre metafilosofice proprii ce fundează, la rândul lor, practici filosofice incomensurabile: paradigma ontologică, paradigma mentalistă și paradigma lingvistică. Corespunzător unor criterii discriminatorii precum domeniul de aplicație, obiectul de exercițiu intelectual, începutului actului de filosofare și întrebarea inițială care pune în mișcare acest act, Schnädelbach propune următoarea schemă pentru fiecare paradigmă. Paradigma ontologică are ca domeniu *ființa*, ca obiect, *ceea ce există*, începutul se află în *mirare*, iar întrebarea inițială constă în *ce este?* Paradigma mentalistă are ca domeniu *conștiința*, ca obiect, *reprezentările*, începutul se află în *îndoială*, iar întrebarea inițială constă în *ce pot să știu?* Paradigma lingvistică are ca domeniu *limbajul*, ca obiect, *propoziții/exprimări*, începutul se află în *confuzie*, iar întrebarea inițială constă în *ce pot să înțeleg?* A se vedea Ekkehard Martens & Herbert Schnädelbach, *Lucr. cit.*, p. 55.

„Nici considerații de principiu, nici experiențele de până acum nu ne oferă un punct de sprijin pentru supoziția că această diversitate ar putea fi suprimată prin descoperirea sau inventarea *filosofiei majore, autentice, adevărate*.”²⁴

Desigur că reacțiile la această stare de noncomunicare generalizată nu puteau să lipsească. Astfel, Karl Jaspers, făcea următoarea remarcă, devenită cu timpul celebră. „Ce sarcină are filosofia astăzi? Se poate auzi acest răspuns: nici una, deoarece filosofia este lipsită de consistență, ea fiind o treabă lăaturalnică a unui anumit grup de specialiști. Filosofii de catedră, a căror existență vine din Evul Mediu, se întâlnesc fără rost la diferite congrese care nu sunt altceva decât forma modernă de a te face prețuit de alții. O literatură vastă, martoră a monologurilor filosofice, este puțin citită și mai puțin cumpărată, dacă facem abstracție de manifestările la modă și snobism... Pe scurt, filosofia este superfluă, o rămășiță pietrificată a trecutului, aflată pe punctul de a dispărea: ea nu mai are nici o sarcină. Împotriva unei astfel de respingeri, noi trebuie, mai întâi, să spunem: nu tot ce poartă numele de filosofie trebuie să fie confundat cu filosofia propriu-zisă. Filosofia se află pretutindeni unde, prin gândire, omul devine conștient de sine. Ea este prezentă peste tot fără a fi numită ca atare, căci de îndată ce gândește, omul filosofează, fie că o face bine sau rău, superficial sau profund, în fugă sau încet și temeinic. Acolo unde există o lume a omului, acolo unde sunt acceptate anumite norme de conduită, unde oamenii deliberază, acolo se află și filosofia”²⁵.

Ideea că filosofia este pretutindeni prezentă acolo unde mintea omenească se interoghează asupra rosturilor lumii și sensurilor vieții nu-i aparține numai lui Jaspers ci, cum vom remarca, și lui Ion Zamfirescu. Trebuie spus, totodată, că și dezvoltările actuale ale filosofiei, în postmodernitatea recentă, întăresc această înțelegere mai slabă a gândirii reflexive. Astfel, realitățile intelectuale actuale permit chiar să vorbim despre existența a două miezuri existente concomitent în actul de reflecție, *miezul tare și miezul moale* al filosofiei²⁶, similar, pentru a apela la o imagine intuitivă, cu fructul numit de botaniști „drupă”²⁷.

²⁴ Mircea Flonta, *Stiluri de filosofare și tradiții filosofice*, în *Cum recunoaștem Pasărea Minervei? Reflecții asupra percepției filosofiei în cultura românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998, p. 29-30.

²⁵ Cf. Karl Jaspers, *Sarcina filosofiei în prezent*, trad. de Alexandru Valentin, în vol. *Filosoful – Rege? Filosofie, morală și viață publică*, ed. de Mircea Flonta, București, Editura Humanitas, 1992, p. 78–79.

²⁶ Cuplul conceptual „miez tare” – „miez moale” este folosit de savantul indian, doctor în științe biochimice și specialist în istoria științei, Abdur Rahman, pentru a cerceta modul în care logica internă a științei este influențată de factori extraștiințifici. Miezul tare al științei desemnează în viziunea sa „fondul de observații și de verificări experimentale ale teoriilor.... trei factori par să joace un rol dominant în acest proces: instrumentele de observație și experimentare, cadrul conceptual și limbajul”, în vreme ce miezul moale al științei se referă la elementele extraștiințifice, printre care Rahman introduce „cadrul conceptual al oamenilor de știință, concepția lor despre teorie, ideile filosofice predominante într-o epocă, factorii personali”. A se vedea, Abdur Rahmn, *Anatomia științei*, Cuvânt înainte de Ioniță Olteanu,

Simplu spus, miezul tare al filosofiei se referă la filosofia profesioniștilor, la practica filosofică a experților, și trebuie văzut ca „sâmburele filosofiei”. Miezul slab al filosofiei se referă la dispoziția naturală a omului ca ființă rațională care produce sisteme de reprezentări despre sine și lume ca ansamblu, reprezentări ce luminează sensul vieții fiecăruia și îndeplinesc roluri de orientare și coordonare a valorilor.

Miezul moale, „fructul cărnos” al filosofiei în care este ascuns „sâmburele”, miezul tare al filosofiei, corespunde cuplului conceptual pe care Ekkehard Martens și Herbert Schnädelbach îl numesc, pe urmele lui Theodor Adorno, „esoteric” și „exoteric” în filosofie, ca rezultat al distincției dintre *interesul pentru filosofie*, ce se referă la înclinația naturală a omului de a produce reprezentări despre întregul lumii și *interesul filosofic*, ce vizează țintele, generate de reflecția metodică și sistematică, pe care filosoful vrea să le atingă. Înclinația naturală a omului de a gândi, practica vieții lui generatoare de cultură și societare devin surse al filosofării specializate, mai ales în situații de criză a conștiinței, când aceasta se interoghează metodic asupra ceea ce, mai înainte, părea a fi ceva de la sine înțeles. De aceea trebuie admis că, spre deosebire de problemele științifice, „problemele nu sunt descoperite de filosofi... filosofia își primește problemele din afară. Din această situație, filosofii au tras întotdeauna concluzia că filosofia ar fi o aptitudine naturală a oamenilor și ar reprezenta satisfacerea unor nevoi metafizice fundamentate antropologic și care, din această cauză, este de neînlăturat; dar chiar și atunci când nu împărtășim acest punct de vedere, trebuie să acceptăm că filosofia este o modalitate de a reacționa la neliniștile adânci legate de orientarea noastră cotidiană în lume și de a le prelucra. Cu ajutorul exemplelor istorice se poate arăta că, înainte de toate, rupturile cu tradițiile culturale au fost cele care au pus în mișcare procesul de filosofare și l-au constrâns să meargă înainte”²⁸.

În miezul tare al filosofiei putem introduce sistemele de interogații produse de practica filosofică a profesioniștilor, sistemele de metode și tehnicile de cercetare, procedurile argumentative și evaluative, sistemele de limbaje și terminologii specializate și toate celelalte tehnici de producere a „noului”, pe scurt, totalitatea elementelor care fac parte din ceea ce se numește „logica internă a științei”, în vreme ce din miezul moale al filosofiei face parte totalitatea reprezentărilor numite, cu un termen foarte general și ambiguu, „mentalități”. „O mentalitate, ca dat colectiv, implică o tramă, o țesătură de

Selecție și controlul traducerii de Ileana Ionescu-Sisești, trad. din limba engleză de Ioana Dragomirescu, Mihaela Anghelescu-Irimia, București, Editura Politică, 1987, p. 23–31. A se vedea și referințele la lucrarea *History of Indian Science, Technology and Culture, A.D. 1000–1800* by A. Rahman & David Arnold, în *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 63, No. 2. (2000), p. 303–304.

²⁷ Tip de fruct cărnos și zemos cu un singur sâmbure (ca vișina, piersica, pruna etc.); Fr. „drupe” (lat. lit. drupa).

²⁸ Ekkehard Martens & Herbert Schnädelbach, *Lucr. cit.*, p. 19.

referințe implicite, chiar un fel de nebuloasă, mai degrabă decât un sistem... Mentalitățile presupun deci un domeniu mai vast și mai puțin structurat decât ideile, doctrinele și istoria lor. În ultimă instanță, mentalitatea operează cu un succedaneu popular a ceea ce germanii definesc ca *Weltanschauung*. Mentalitatea se modifică foarte lent. Notabil de stabilit se reliefează ceea ce adesea se definește ca *utilaj mental* sau ca mănunchi de *obiecte nodale* mentale, în care se încorporează esența modalităților de gândire și a cadrelor logice, a elementelor cheie de viziune asupra lumii, ilustrate de către vocabularul și sintaxa limbii, de percepția spațiului și timpului, a naturii, societății, divinității, nevoii oamenilor, de miturile și clișeele de gândire, de imaginarea vieții, a morții și a dragostei... Mentalitățile se exprimă în conglomerate de valori, îndeosebi în valori-cheie... ca metavalori”²⁹.

De subliniat că miezul moale al filosofiei (mentalitățile sau *Weltanschauung*-ul) aparține tot filosofiei în sensul în care însuși Kant vorbea, în *Metodologia transcendentă*, de „filosofie empirică”. „Orice filosofie este însă sau o cunoaștere din rațiune pură, sau o cunoaștere rațională din principii empirice. Cea dintâi se numește filosofie pură, cea de-a doua, filosofie empirică”³⁰.

Prin urmare, miezul moale al filosofiei este produs, în termeni kantieni, din folosirea empirică a rațiunii, producătoare de „metafizică populară”: „... rațiunea omenească, din momentul în care a început a gândi sau mai curând a reflecta, nu s-a putut lipsi niciodată de o metafizică, deși n-a putut s-o expună suficient de purificată de orice element străin. Ideea unei astfel de științe este tot atât de veche ca și rațiunea speculativă a omului; și care rațiune nu speculează fie în mod scolastic, fie în mod popular?”³¹.

Miezul tare și miezul moale al filosofiei coexistă spațial și temporal în acele arii culturale care se nutresc în comun din tradiția greacă de filosofare. Desigur că, la rândul ei, această tradiție este structurată dihotomic și concurențial, odată cu desprinderea iubirii de înțelepciune de metafizica populară și cu cultivarea metodică în funcție de scopurile interioare ei. „Tensiunea dintre interesul filosofic al *laicilor* și interesul filosofic al *experților* însoțește filosofia, ca problemă internă, de la începuturile ei din antichitatea greacă. Filosofia nu s-a ocupat și nu a intrat în controversă critică, mai mult sau mai puțin de bunăvoie și mai mult sau mai puțin eficient, doar cu provocările venite *din afară* (exoterice), ci ea și-a conceput propria menire și ca o controversă cu sine însăși, cu ceea ce venea *dinăuntru* (esoteric). Rolul dublu al filosofiei ca nonspecialitate și ca specialitate, așa cum este făcută această distincție de către Adorno, poate fi urmărit de la începuturile diferențierii ei în discipline separate

²⁹ A se vedea Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2002, cap. *Roma eternă*, p. 15.

³⁰ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, București, Editura IRI, 1994, p. 594.

³¹ *Ibidem*, p. 594.

și de la fixarea ei terminologică în Academia platonice deja și, încă mai pregnant, în *Lyceum*-ul lui Aristotel³².

În acest context hermeneutic european care a modelat și direcțiile de cugetare din filosofia românească interbelică (și actuală, desigur) trebuie plasată gândirea lui Ion Zamfirescu. Referințele bibliografice, trimiterile implicite și explicite la filosofii europeni contemporani lui, lucrările din bogata sa bibliotecă personală etc. ne indică faptul că Ion Zamfirescu era la curent cu marile prefaceri din filosofia europeană. Numai că înclinațiile sale naturale și convingerile sale intelectuale și cultural-valorice nu l-au îndrumat către nici una dintre școlile filosofice europene aflate în căutarea unor noi drumuri în gândire. Acest fapt însă nu l-a împiedicat să se specializeze în cel mai nou domeniu filosofic apărut atunci în Europa: filosofia culturii și istoriei. Totodată, Ion Zamfirescu nu s-a identificat nici cu școlile care continuau atunci tradiția modernă de gândire (în mod special prin cele două școli neokantiene, de la Marburg și Baden), cum a făcut, de pildă, maestrul său Mircea Florian ori unii dintre colegii săi de generație³³. El și-a găsit propria sa cale de înaintare în filosofie fără să se confrunte, așa cum au făcut toți filosofii români semnificativi, cu gândirea lui Kant³⁴.

Sensibilitatea sa reflexivă a intrat, în schimb, în rezonanță cu valorile clasice ale filosofiei, cu ceea ce se numește, desigur, ambiguu, *philosophia perennis*, valori care-și au izvorul în conceptul „înțelepciune”, de sorginte grecească și română³⁵. Ilustrările vii ale prezenței acestor valori în viață, cu o influență

³² Ekkehard Martens & Herbert Schnädelbach, *Lucr. cit.*, p. 23.

³³ De pildă, Ion Zamfirescu a fost în raporturi de prietenie intelectuală cu Alice Voinescu, prima femeie doctor în filosofie din cultura noastră, formată în medii neokantiene și ferventă admiratoare a ideilor Școlii de la Marburg. A se vedea *Alice Voinescu*, în vol. Ion Zamfirescu, *Oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 62–72.

³⁴ A se vedea Mircea Flonta, *Kant în cultura filosofică românească*, în *Vol. cit.*, 201–238, și Ionuț Isac, *Două paradigme filosofice în cultura românească: Kant și Wittgenstein*, Institutul de Istorie „George Bariț”, Departamentul de Cercetări Socio-Umane, Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane, vol. 10, 2002.

³⁵ Înțelepciunea, în lumea vechilor greci, desemna o stare interioară extrem de complexă din moment ce era numită cu mai multe vocabule, în principal cu termenii: *sophia*, *sophrosyne* și *phronesis*. Semnificația originară a cuvântului *sophia* (tradusă de romani prin *sapientia*) este legată de meșteșug, măiestrie. Solon, unul dintre cei șapte înțelepți, folosea cuvântul pentru a desemna activitatea poetică; începând cu sec. VI î.H., *sophia* va însemna și priceperea în domeniul științei. Mai târziu, pentru sofști, *sophia* semnifica priceperea în viața politică. *Sophrosyne* (tradus de romani cu *prudencia* sau *virtutem*), în schimb, desemna inițial o trăsătură interioară numită de vechii greci „sănătate a cugetului”, sens utilizat și de Platon în dialogul *Cratylus* (413 e). Cuvântul se mai referea, totodată, la cumpătare și la cunoscuta linie de mijloc. Dar întreaga bogăție de sensuri a cuvântului este surprinsă în dialogul *Charmides* (sau despre înțelepciune) în nu mai puțin de opt sensuri: îndeplinirea a toate cu măsură și liniște (159b); faptul de a fi deopotrivă cu smerenia (160e); a săvârși ce-i al tău (161b); săvârșirea celor bune (163e); a se cunoaște pe sine (164d); cunoașterea altor științe și în același timp a ei însăși (166c); să știi ce știi și ce nu știi (167a); a ști că știi și că nu știi

modelatoare decisivă asupra personalității lui Ion Zamfirescu, au fost profesorii pe care i-a cunoscut și venerat. „Am avut mentori spirituali profesori de la vechea Facultate de Litere și filosofie a Universității din București. Recapitulez, în mod sumar: N. Iorga ne demonstra cu fervoare că istoria noastră națională deține în ea nucleee de universalitate. În cercetările sale monografice asupra satului românesc, D. Gusti deschidea drumuri înspre o mare știință de sinteză: știința națiunii. C. Rădulescu-Motru, acest autentic patron de gândire filosofică românească, ținea să precizeze: românismul există de când existăm noi ca popor; N. Cartoianu rostea răspicat: scrierile noastre vechi nu sunt doar, cum spun unii esteticieni, un simplu material documentar, deci, mai mult un capitol de istorie culturală, ci au în ele și relevante conținuturi de simțire emoțională. În această atmosferă de preocupări, încărcată de idei și sentimente, plutea și vocația lui Ovid Densușianu, cu descoperirile sale sensibile, în tradiția și mișcările păstoritului românesc. Trebuie, în acest context de cercetători în domenii de fenomenologie românească, să-l amintesc pe Lucian Blaga, doctrinar al așa-numitului *apriorism românesc*. Este important de știut că aceste teme inițiatice nu se izolau în zone proprii, ci intrau într-o întrepătrundere reciprocă, sub tutela unui climat spiritual îmbietor la studiu, ca și la contemplație”³⁶.

Personalitatea lui Ion Zamfirescu, formată de cărțurari cu vocații enciclopedice, s-a îndreptat către înțeleșurile genuine ale filosofiei ca înțelepciune, ca orientare în lume, menită să redescopere sensurile vieții într-o lume dominată de știință și tehnică³⁷. Este, în fond, o reiterare a poziției socratice care vedea în filosofie nu o știință, o cunoaștere a experților, ci o atitudine și un îndreptar în viață. Sunt sensurile pe care le folosea Socrate în disputele sale cu Hippias³⁸, sofistul neîntrecut de nimeni în concursurile de cunoștințe organizate cu ocazia Jocurilor

(170d). (A se vedea Platon, *Charmides*, în *Dialoguri*, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1968). *Phronesis* focaliza, în schimb, gândul vechiului grec spre valorile morale, întrucât cuvântul se referea la înțelepciunea practică, la prudență și virtute. Acest colorit etic va domina înțeleșul lui *phronesis* chiar dacă Platon îl va asimila, de pildă, contemplării intelectuale a ideilor. A se vedea Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, București, Editura Humanitas, 1995, articolele: *sophia*, *sophrosyne* și *phronesis*; Gheorghe Vlăduțescu, *O enciclopedie a filosofiei grecești*, București, Editura Paideia, 2001, articolele: *înțelepciune*, *înțelept*, *filosofia*.

³⁶ Ion Zamfirescu, *Cuvânt de început*, în *Spiritualități românești*, ed. a II-a, București, Editura Vivaldi, 2001, p. 5.

³⁷ A se vedea Ion Zamfirescu, *Spre un nou cult al abstracției*. Comunicare susținută în ziua de 7 iunie 1942, în cadrul Adunării generale a Academiei de Științe din România: „Tehnica, dexteritatea profesională, randamentul economic... pot desigur să furnizeze cariere mai rezezi, pot asigura, în condițiile lumii de azi, succese și întâietăți sociale vizibile, dar, fără îndoială, nu pot însă determina deprinderi creatoare, nu pot adăuga calității omenești caracterele prețioase ale unor noi adâncimi și nu pot impune în spirite acea convingere superioară că știința nu este numai un instrument de cunoaștere, dar și de morală”; în vol. *Scrieri filosofice I*, ed. cit., p. 15.

³⁸ Platon, *Hippias Minor*, 366 a, în *Opere*, vol. I, București, Editura Humanitas, 2005.

Olimpice, cel care poseda enciclopedist cunoștințele și tehnicile vremii. „Hippias știe totul și se pricepe să facă orice, dar el ignoră esențialul, căci puterea tehnicilor este foarte ambiguă și nici o aptitudine practică din lume nu ne spune în ce direcție trebuie utilizate știința și puterea acesteia, nici una dintre ele nu ne spune care sunt limitele domeniului de aplicabilitate; toate aceste cunoștințe se etalează la suprafață, dar nu se organizează în profunzime întrucât le lipsește cunoașterea tuturor cunoașterilor: cunoașterea subiectului care cunoaște³⁹.

Identificând facultatea generală de a gândi cu filosofia, așa cum a făcut-o de altminteri și Jaspers, Ion Zamfirescu își creează posibilitatea de a folosi termenul de filosofie în contexte de ambiguitate sistematică. Prin filosofie înțelege deopotrivă ceea ce fac profesioniștii domeniului, filosofia ca o cultură a experților, zona de filosofare cuprinsă în ceea ce am numit „miezul tare al filosofiei”, și, totodată, întreaga activitate de gândire, deliberare și evaluare a omului, zona cuprinsă în ceea ce am numit „miezul moale al filosofiei”. Prin urmare, putem accepta acum că pentru Ion Zamfirescu filosofia este concomitent: metodă de gândire; atitudine față de totalitatea culturii; disciplină de sinteză între domeniile culturii; imagine totalizatoare asupra lumii; disciplină care cercetează unitatea conștientă a proceselor sufletești; mijloc de căutare a înțelepciunii; doctrină a conștiinței de sine a unui popor; parte specializată a culturii, dar și conștiință de sine culturală.

Precum Jaspers (asemănarea de convingeri este uimitoare), Ion Zamfirescu susține că filosofia nu este o activitate care se autodetermină prescriindu-și singură normele de funcționare, ci ea este, deopotrivă, produs și rezultat final al culturii. Programul lui Ion Zamfirescu în filosofie seamănă din nou cu cel al lui Jaspers, care susținea că sarcina filosofiei didactice este „aceea de a ajuta această filosofie (filosofia prezentă în gândirea omului ca dispoziție naturală, n.n.) de care nu ne putem feri, care se află pretutindeni, să devină lucidă, mai ales prin prezentarea marilor figuri istorice ale filosofiei”⁴⁰.

Ca un bun cunoscător al istoriei filosofiei, ca un veritabil profesionist al domeniului filosofiei, Ion Zamfirescu a devenit conștient, așa cum susținea și Jaspers, de prăpastia uriașă creată între filosofia ca dispoziție naturală și filosofia ca o cultură a experților, cum am spune astăzi, dintre cele două miezuri ale filosofiei. Performanțele conceptuale și ale ultraspecializărilor tematice, care fac din filosofie o întreprindere riguroasă similară cercetării științifice, conduc la o atitudine metafilosofică narcisistă: filosofia este gândită ca o activitate ce-și are rațiunea de a fi în ea însăși, omițând, în această uitare de sine, să mai distingă între mijloace și scopuri. Or, în viziunea lui Ion Zamfirescu, scopul filosofării este, în ultimă instanță, ameliorarea ființei umane prin deșteptarea în

³⁹ Jean Brun, *Socrate*, trad. din franceză de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 67.

⁴⁰ Karl Jaspers, *Lucr. cit.*, p. 79.

fiecare individ a umanității din el, a „comorii lăuntrice”, ținută în captivitate de ignoranță. Prin urmare, practicile filosofice trebuie legate de formele de viață, de modul nostru omenească de a trăi, a spera și a muri. Oricât de subtile, de depărtate și de tehnice au devenit practicile filosofice prin raport cu bunul simț ori conștiința comună nereflexivă, atât de hulite, ele nu-și află scopul în ele însele.

Ion Zamfirescu a gândit că această frângere în două a gândirii și culturii filosofiei reprezintă o stare patologică a gândirii și de aceea s-a angajat cu toată ființa sa să recupereze unitatea conștiinței reflexive omenești prin apel la sensurile originare ale filosofiei ca înțelepciune. Filosofia nu este „un limbaj bine-făcut”. Ea nu se reduce doar la analize conceptuale ori la elaborarea de tehnici interpretative. După opinia sa, filosofia trebuie să coordoneze și să unifice valorile superioare ale culturii într-o ființă omenească înzestrată cu conștiință de sine individuală și colectivă (patriotică și civică). Filosofia trebuie să-și recupereze rolul ei original, paideic, prin faptul că profesionistul filosofiei, după ce și-a asumat standardele de excelență științifică ale domeniului, trebuie să parcurgă și următorul pas: acela de a fi formator de conștiințe și caractere. Este o reafirmare a programului maiorescian de cărturărie, cum spuneam, acela de asimilare și interpretare a universalității culturii, dar de această dată făcut sistematic, de o conștiință care și-a asumat ca ideal de viață stabilirea unor punți de comunicare între filosofia ca o cultură a experților și înclinația naturală a minții omenești către filosofare. „Ca om de catedră sunt adept și slujitor al culturii sistematice. Cred cu putere în câteva din modalitățile ei: în fundamentarea teoretică a cunoașterii, în disciplina severă a metodei, în rigoarea academică, în puterea aplicației de a-și da mâna cu pasiunea abstractă... Dar nu mai puțin, tot ca om de catedră, cred și în rosturile fecunde ale culturii populare. Mai precis, în formele și mijloacele de popularizare a culturii. Popularizarea nu înseamnă – cum poate s-ar părea – o abatere de la demnitatea severă a cunoașterii. Prin ea, dimpotrivă, cunoașterea se întregeste, își atinge o țintă, dobândește aproape o încununare. Trebuie să cunoaștem, în fond, nu pentru urcări solemne în turnuri de fildeș, ci pentru pătrunderi limpezi și active în viață. Prin chiar esența lui, ca prin destinația lui elementară, actul de cultură trebuie să fire un act generos. Îl datorăm semenilor noștri, condiției noastre de făpturi sensibile, ideea de umanitatea în genere. În afara acestei condiții, totul ar putea să se transforme într-o imensă prezumție, de natură să încercuiască realitatea în constrângeri formale și să transforme în privilegii sentențioase drepturile suverane ale gândirii comune... Sufletește, mi-am impus ca între aceste două valențe să nu așez ierarhii sau discriminări factive. Mi-ar plăcea să știu că măcar în parte am reușit”⁴¹.

⁴¹ *Ateneul Român. Capitol de istorie culturală românească de Ion Zamfirescu, profesor la Universitatea din București, în vol. Ateneul Român. Monografie întocmită de Virgil Cândea, Ion Zamfirescu, Vasile Moga, sub îngrijirea lui Vasile Moga, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 14.*

Excerptul ne pune în fața idealurilor filosofice care l-au animat pe Ion Zamfirescu: o egală îndreptățire a esotericului și exotericului în filosofie. Filosofia experților, a profesioniștilor, nu poate elimina „drepturile suverane ale minții comune”, care-i luminează sensurile și scopurile; dar tot atât de adevărat este și faptul că mintea comună este structurată, ordonată și orientată de cultura profesioniștilor. Filosofia, ca întreprindere intelectuală cu înțeles cultural, pentru a utiliza o metaforă sugerată de Ion Zamfirescu, nu poate sta doar „într-un singur picior”, ca filosofie a experților. În acest caz, prezența ei culturală ar fi patologică pentru că nu și-ar îndeplini menirea ei de a face, printre altele, „legături critice între toate domeniile de manifestare ale minții omenești”.

Este limpede acum de ce Ion Zamfirescu a cultivat cu metodă, explicit și sistematic o filosofie a intervalului, a interstițialului. Acest ideal filosofic îl particularizează pe Ion Zamfirescu în cultura noastră reflexivă, fiind primul gânditor de la noi care a încercat să găsească o cale de comunicare între partea esoterică și cea exoterică a filosofiei.

Locul de întâlnire și comunicare a celor două miezuri ale filosofiei este plasat de Ion Zamfirescu în umanitatea omului, identificată, clasic, cu gândirea și valorile raționalității umane. În această încercare de reunificare a dihotomiei culturii reflexive îl găsim angrenat sufletește pe Ion Zamfirescu în lunga sa viața de cărturar filosof. Ion Zamfirescu a luat în stăpânire spirituală cele două continente filosofice pe care le-a unificat în propria sa conștiință cugetătoare. S-a distribuit fără să se împartă. A fost deopotrivă un profesionist al domeniului filosofiei, producând, în această calitate, dezvoltări teoretice semnificative tipice pentru ceea ce înseamnă cultura experților și, în același timp, convins de „drepturile suverane ale minții comune”, a încercat să producă o filosofie complementară rezultată din crearea unui limbaj de traducere a abstracțiilor filosofice în experiențele de viață și de gândire ale conștiinței comune. Elementul de unitate al gândirii sale îl găsim în convingerea că adevărul nu are doar o dimensiune intelectuală, gnoseologică, o valoare aletică a judecăților noastre, cât mai degrabă o valoare existențială din care se nutrește ființa umană în integralitatea sa. În prima ipostază, Ion Zamfirescu ilustrează prin opera sa forța de creație filosofică a românilor, care pot duce mai departe tradițiile interne de cugetare. În cea de-a doua ipostază, îl vedem pe Ion Zamfirescu ca pe un gânditor care a transformat filosofia în operă de educație publică.

Așa se explică de ce Ion Zamfirescu plasează în inima întregii sale opere, esoterică și exoterică, categoria conceptuală a „vechiului”, concepută ca *raționalitate deja exprimată în cultură*, adică partea de umanitate a omului la care noi avem acces. Universalul uman exprimat în cultură, valorile eterne ale tradiției, „suveranitatea gândirii comune” sunt obiect predilect de exercițiu intelectual și ideal filosofic explicit asumat. Pe scurt, Ion Zamfirescu este deopotrivă teoreticianul raționalității clasice și a semnificației universale a tradiției, cât și practicianul acestor valori. Într-o lume europeană și românească dominată de cultul noutății, al inovării și originalității absolute, cult care îi avea

ca promotori „în literatură, pe avangardiști; în viața socială, pe reformatorii și pe campionii diferitelor mode; în etică și filosofie, pe doctrinarii omului nou; în politică pe revoluționari și extremiști; în general, în oricare din domeniile vieții, pe răsturnătorii unei tradiții”, Ion Zamfirescu reafirmă valorile universale ale tradiției și spiritul raționalității în numele „vechiului”⁴², identificat cu raționalitatea omului, cum spuneam, și, totodată, cu *valorile care ocrotesc și întrețin viața*⁴³.

În viziunea lui Ion Zamfirescu, valorile „vechiului” sunt valorile scop ale umanității, pentru că ele sunt valorile conservării și perpetuării misterului vieții. Viața este un miracol, un mister care, în ciuda faptului că trece dincolo de posibilitățile noastre de înțelegere definitivă, ea-și dezvăluie progresiv secretele în raționalitatea universală a omului, cel care creează cultură și civilizație. Toate culturile lumii sunt expresii unice ale acestei raționalități universale. În alte cuvinte, toate culturile trebuie văzute ca practici ale raționalității universale a omului și, din această perspectivă, ele adăpostesc, ontologic vorbind, nuclee unice de raționalitate. Nu există o ierarhie a culturilor, ci moduri diferite de expresie a universalului uman. De aceea, sarcina intelectualului, a „omului-personalitate”, este să repereze și să aducă în fața conștiinței cunoscătoare valorile universale adăpostite în propria lui cultură. Este ceea ce va face, într-un

⁴² Stilistica gândirii lui Ion Zamfirescu și angajamentele sale intelectuale și morale sunt recognoscibile în memoriile sale, dar mai ales în două „articole-program” în care asumările sunt explicite. Astfel, în două dintre conferințele la Radio, *Morala muncii intelectuale și Curajul de a rămâne puțin vechi* (articole de program intelectual), Ion Zamfirescu face distincția dintre *munca de creație* și *munca de păstrare a culturii*. Pledoaria lui este pentru munca de păstrare a culturii, singura care se află sub control uman. Creația e ceva neprogramabil, similar cu un fenomen al naturii: ea nu se află sub controlul nostru și, pe cale de consecință, nu poate fi teoretizată fără rest. Ea este o prelungire a vieții și, deci, un mister ca și viața însăși. Oricum, creatori cu adevărat sunt doar cei puțini. În schimb, putem vorbi cu sens despre munca de păstrare a culturii, de conservare a valorilor raționalității omenești deja exprimate în cultură. Acesta e „vechiul” asupra căruia trebuie să se aplece intelectualul pentru a-l cerceta și a-l conserva. Prin scoaterea explicită la lumină a „vechiului”, intelectualul are o relație nemijlocită cu raționalitatea omului producătoare de cultură deja exprimată. „Intelectualul adevărat trebuie să consimtă a nu fi niciodată prea modern. Nu numai într-o direcție sau alta a vieții, ci în toate direcțiile posibile... Poziția clasică a intelectualului adevărat e poziția de centru. Mersul lui printre evenimentele lumii este un mers de broască țestoasă: în aparență, static, fără inițiative; în fond, un mers activ, însă construit din timpuri egale și monoton-perseverente... Marile noutăți, acelea care au revoluționat cu adevărat cultura omenească, sunt doar câteva. Corpul masiv ale acestei culturi nu este clădit din noutăți suprapuse, ci din prelucrări neconținut reluate și adâncite a celor câteva teme care alcătuiesc baza simțirii și cugetării omenești”. A se vedea, Ion Zamfirescu, *Scrieri filosofice*, I, ed. cit., p. 33–34.

⁴³ În ciuda faptului că Ion Zamfirescu este un laic, iar valorile despre care vorbește el sunt ale raționalității, specii ale valorii de adevăr – înțelepciunea, măsura, temperanța, ordinea, armonia, perfecțiunea etc., nu se sfiește să invoce, pretutindeni în operă, ca valori ale aceleași raționalități, și valorile care au un puternic filon creștin: dreptatea, bărbăția, cumpătarea, smerenia, mila, iertarea, pacea, bunătatea, blândețea etc.

deplin acord cu sine, și Ion Zamfirescu pe cazul culturii românești, în lucrarea sa fundamentală *Spiritualități românești*, una dintre cele mai importante lucrări de reconstrucție conceptuală din domeniul filosofiei culturii românești. Pe de altă parte, valorile „vechiului” trebuie să constituie și materialul activității de popularizator al filosofiei, misiune pe care și-a asumat-o metodic, elaborând o veritabilă pedagogie a comunicării între cele două părți, esoterică și exoterică, ale filosofiei: „*învățătură* dar nu în notă savantă și cu alunecări pedante; *formă atrăgătoare*, așa încât să poată stimula resorturi ale inteligenței și să întrețină porniri ale inimii; *știință* înțeleasă atât ca putere de cunoaștere cât și ca putere de înnobilare a sufletelor; *cultură*, întrucât aceasta intră adânc în rosturile istorice și morale ale comunității noastre omenești; *instrucție* și pentru ceea ce aceasta reprezintă în ea însăși, și pentru câte mijloace de a cuceri lumea ne poate pune la îndemână”⁴⁴.

Exegeza gândirii lui Ion Zamfirescu este abia la început. Contribuțiile sale filosofice, atât ca profesionist al filosofiei, cât și ca popularizator, sunt complexe și necesită analize aplicate, de context și de detaliu. Este ceea ce vom întreprinde cu un alt prilej.

⁴⁴ Ion Zamfirescu, *Întâlniri cu oameni, Întâlniri cu viața*, ed. cit., p. 11.

